

Szócsné Gazda Enikő

Viselettörténeti adatok a 17–18. századi háromszéki hozománylevelekben

Bevezető

Hozomány, perefernum, parafernum, kelengye, staffirung, nászruha – ezekkel a kifejezésekkel jelöli a szakirodalom azt a női vagyონrészt, amelyet férjhezmenetelkor a szülők (esetleg nevelőszülők, gyámok vagy más családtagok) adományoztak a lánynak. A nővel adott nászadomány a saját háztartás megteremtésének nélkülözhetetlen eszköze, valamint válás vagy a férj halála esetén a nő legfontosabb vagyónrésze volt. Napjainkban a fent említett kifejezések kezdeti különbségei teljesen összerosódtak. Pedig kezdetben a női vagyón különböző típusai közt elég jelentős eltérések voltak. Dolgozatunk tehát ezen különbségek tudatosításával indít, mivel ezt tudtunkkal az eddigi néprajzi összefoglalók nem tették meg.

Amennyiben a szokás eredete után nyomozunk, a férjhez menő lányok különböző jellegű javakkal való megajándékozását nagyon ősi gyökerekre vezethetjük vissza. Hammurabi Krisztus előtt 1750 körül keletkezett babiloni törvénykönyve már szólt a fiatalasszonynak adott kelengyéről. Ez az ősi törvénykönyv a hozományt nélkülözhetetlennek tartotta, és elsődleges funkcióját a gyermekek felnevelésére előteremtett vagyoni juttatásban látta. Pontosán nem tudhatjuk, mit tartalmazott az asszony kelengyéje az ókori Mezopotámiában. Viszont már ez a törvénykönyv kikötötte, hogy válás esetén az asszonynak vissza kell adni a javait, hogy ebből tudja biztosítani a gyermekei felneveléséhez szükséges összeget.¹

Az Ószövetség is szólt arról az ajándékról, amelyet a szülők a lányuknak adtak, amikor az férjhez ment. Mózes I. könyvének 29.

---

¹French, V. é. n.

része 24. és 29. verséből például látható, hogy a lány hozománya ekkor az a szolgáló volt, akit az apa segítségével lányának juttatott.

A nászajándék jellegzetes formája élt az antik görögöknél: a *hedna*. Ezt a vőlegény adta a lány szüleinek azért, mert a menyasszonynak el kellett hagynia apja házáat. A hednába ökrök, juhok, kecskék, textíliák és drága ruhák kerültek, melyeket az asszony magával vitt férje házába, az apja által adott hozományként.² Ezt az apa is megtoldotta, természetesen, a saját lánygyermeké számára adott kelengyével, vagyis *phernével*.³

A hozomány adásának törvényes kereteket teremtettek az ősi Rómában is. Az ottani korai szokásjog szerint a vallásos ceremóniával megkötött házasság (*confarreatio*) alkalmával a fiatalasszonyt ünnepélyesen átadták a férjének.⁴ A lány tehát a patria potestasból (atyai hatalomból) egyenesen a férji hatalom alá került. Tekintettel arra, hogy a feleség eltartása ezt követően a férj feladata volt, a szülők hozományt adtak a lánnyal a vejüknek, hozzájárulásként az asszonytartáshoz. Az így adott hozomány (*dos*) feltételes vagyonrész volt, amely a házasság felbomlásával vagy a férj halálával visszaszállt az asszonyra, avagy a nő családjára.⁵

A *parapherna* alatt a római jog azt a női vagyonrészt értette, amelyet az önjogú nő szabad vagyónként saját döntése nyomán vitt magával a házasságba. A paraphernum tehát szabad vagyon maradt, amely csak abban az esetben került a férj gondviselése alá, amennyiben a nő erre külön felhatalmazta férjét. Amennyiben nem volt meg ez a szerződés (*mandatum*), a javak a nő tulajdona és gondviselése alatt maradhattak mindvégig.⁶

A legtöbb nyelv különbséget tett a hozományok fajtái közt. A franciák például elkülönítették a *trousseau*-t, vagyis ruha-, ágy- és asztalneműt a *dot*-tól, ami tágabb fogalom volt, és amelybe beletartozott a bútortartás, az állat-, a pénz- és a földadomány is. A románok a franciákhoz közelíthető kifejezéssel *trusounak* nevezték a lány saját használatára szánt dolgokat, míg *dotă* megnevezéssel

² Reinsberg, C. 1993. 18.

³ Földi A.–Hamza G. 1996. 252.

⁴ Maine, H. S. 1988. 115–116.

⁵ Földi A.–Hamza G. 1996. 252–253.

⁶ Uo. 252.

illették az ingatlanokat, valamint a pénzt. E két terminust viszont a mindennapi szóhasználatban nem alkalmazták. Azt a nászajándékot, amely mindkét típusú adományt tartalmazza, *zestre* névvel illették, és mivel ez volt a leggyakoribb hozománytípus, hamarosan ez lett a kelengye egyetlen általános megnevezése.⁷ A német nyelv úgyszintén elkülönítette az *Ausstattung*, *Staffierung* (kelengye) szót a *Mitgift*, *Ehegut*, *Heiratsgut* (hozomány) szótól, az előbbi a szűkebb nászadományt, az utóbbi a tágabb, ingatlant is tartalmazó hozományt jelölte.

A magyar nyelv is valamikor külön kifejezéseket használt a két típusú nászadományra: a *kelengye* a francia trousseau megfelelője, vagyis elsősorban textilneműből és apróbb háztartási eszközökből álló vagyonrész volt, míg a *hozomány* a római *dos*, valamint a francia *dot* megfelelője volt.

Mivel a magyar törvénykezés elsőrendűen a fiúági öröklést favorizálta, így bizonyosra vehető, hogy a nászadomány korai formája a *kelengye*, vagyis az ingóságok adományozása volt. Tudjuk, hogy Székelyföldön a birtoknak csak azt a részét ruházhatták át a lányra, amely szerzett vagyon volt. Vagyis, Cserei Farkas összefoglalója szerint, azt a földet kaphatta a lány, amelyet az apa vagy anya vásárolt, esetleg a királytól kapott oly kikötéssel, hogy leányágot is illehet; vagy amelyet a szülők megöléséért fizettek a gyermekeknek.⁸ Az öröklött birtokrész egyértelműen a férfiágot illette, és leányra csupán akkor szállhatott az apa birtoka, amennyiben nem volt fiúgyermeke, és amennyiben az apa *fiúleánnyá* nyilvánította a lányát.⁹ A földeket viszont a korai századokban inkább a testamentumok, és nem a nászadományok juttatták a lányok kezébe. Cserei Farkas a *parafernumot* még *nászruhának*, a perefernumadás szokását pedig *kiruházásnak* nevezte, ezzel is jelezve, hogy annak legfontosabb összetevője a ruhanemű volt. Hogy 1800 körül még nem volt elterjedt a parafernumba földet is adni, azt a Cserei meghatározása is bizonyítja: „Parafernumnak azért, vagyis Menyegzői ajándéknak az olyan *ingo Jókat* [kiemelés Sz. G. E.] mondják, melyeket az Aszszony állatoknak az ő

⁷ Ghișulescu, C. 2004. 135.

⁸ Cserei F. 1800. 32–34.

⁹ Uo. 77–80.

Lakadalmok, vagy Mátkaságok s eljegyeztetések idején, vagy Mátkaik, vagy Szüléik, vagy Attyokfiok, vagy más akárki szokott adni, és ajándékozni.”¹⁰

A háromszéki parafernumlevelekről

Jelen dolgozat célja a Háromszékről előkerült hozománylevelek egy részének viselettörténeti szempontú áttekintése. Ennek érdekében a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár gyűjteményeinek jelentős többségét átnéztem.¹¹ A több mint 100 összegyűlt parafernumlevél több száz oldalas nyersanyaga nehezebben áttekinthető és rendszerezhető, ezért egyelőre csupán a 20 darab 17–18. századi leltárt tekintettem át és kíséreltem meg elemezni.

Bár a bevezetésben összefoglaltak szerint Háromszéken a *kelengyelista* szót alkalmazhatnánk csak e forrásokra, mégis az állandó ismétlés elkerülése miatt felváltva alkalmazzuk a hozomány, kelengye, parafernum, nászruha szavakat.

A háromszéki kelengyeadás szokásával párosuló hozománylista készítését csupán 1633 óta, Kálnoki Susanna asszony nászjövainak jegyzékbe foglalása óta tudjuk írott forrásokkal dokumentálni.¹²

A 17. századból több utalást találunk arra vonatkozóan, hogy a főúri, nemesi réteg a lányokkal nászjövákat adott. Ennek ellenére e századból még csak egyetlen parafernumlevéllel rendelkezünk, Apor Borbára 1655-ös jegyzékével.¹³ Bizonyára a hozománylistát helyettesítette Horanczki Györgyné 1681-es inventáriuma is, amely a kelengyes láda tartalmát írta össze. Bár ez az irat nem tekinthető a szó szoros értelmében hozománylevélnek, a kelengye tartalmára vonatkozó információi miatt ezt is az elemzés nyersanyagaként használtuk.¹⁴ Valószínűnek tartjuk tehát, hogy a hozomány adása nem párosult feltétlenül az ebben foglaltak írásbeli lejegyzésével,

¹⁰ Cserei F. 1800. 135.

¹¹ A levéltári adatgyűjtésben Csáki Árpád és Albert Ernő segített. Ezúton is köszönöm segítségüket.

¹² S. Á. Lvt. F. 36, Apor család levéltára, 184-es leltár, Fasc. II/74.

¹³ Uo. 385-ös leltár, Fasc. III/134.

¹⁴ S. Á. Lvt. F. 65 / 9, Márkus-Deák család levéltára, Fasc. II, Dh. 21.

annak ellenére, hogy a 17. században valamennyi háromszéki faluban volt már írástudó.

A 18. század legelső esztendeivel megsokasodtak a levéltári adataink. A hozománylevelek a családi levéltárak elmaradhatatlan leltáraivá váltak. A vagyonszeírások, testamentumok, árverési jegyzőkönyvek mellett találhattuk meg ezeket, mint a családok gazdasági gyarapodásának fontos, nélkülözhetetlen dokumentumait. E leltárok már sok esetben „életre keltek”: tanúvallatásokban kérdezősködtek a lányok perefernumáról, amennyiben nem készült írás ezekről; perekben rendelkeztek a hozomány sorsáról, visszakövetelve azt a fiatalasszony családjára; testamentumokban hagyatkoztak ennek örökléséről; felszólították a férjet ennek hűséges kezelésére stb. Tehát a hozomány a kulturális szövegtár részévé vált, amelyről beszélni kellett, amelyet figyelni és elemezni kellett. Már nem pusztán élettelen leltár volt, hanem a háromszéki társadalom jellegzetes anyagi és szellemi szegmensévé, referenciaértékű tárgygyűjtésévé vált, amely jelezte a család anyagi állapotát, a férjhez menő lányok és családjuk közti kapcsolatot, a szövetségre lépők közti viszonyt.

A 18. századból 15 parafernumlevéllel és két olyan leltárral rendelkezünk, amely a váláskor visszaadott kelengyét vette számba. Ezek mellett több testamentum is említést tett a hozomány kiosztásáról. A sepsiszentgyörgyi levéltárból előkerült 17. és 18. századi hozománylevelek nagyobb és kisebb birtokkal rendelkező nemesek kelengyéjét mérték fel: ezekben a főrendű Aporok, Kálnokiak mellett a rétyi Antos, a killyéni Székely, az alsócsernátoni Bernáld, a papolci Kis és Bede, a gidófalvi Kövér, az albisi Barabás, a gelencei Csoma, a kézdiszentléleki Köntzei, a kantai Endes, a kézdivásárhelyi Rátz, Daka, Fülöp és Récsey, valamint a pávai Horanczky lányok hozományára vonatkozóan találunk adatokat. A 18. század végére tehát a kis birtokkal rendelkező réteg is kezdte írásban rögzíteni már a kelengyét.

Amennyiben összehasonlítjuk a háromszéki testamentumok és hozománylevelek számát az említett időszakban, a testamentumok fölénye szembeötlő. Ez természetes állapot volt az adott korban. A korabeli törvénykezés a parafernumlevél kötelező megszerkesztésének nem teremtett akkora létjogosultságot, mint a testamentum-

nak. A hozomány visszakövetelésére ugyanis csak ritka esetekben került sor: az asszonyok a válásokkor, hűtlen elhagyásokkor, a hozomány eltékozlásának veszélye esetén fordultak a bíróságokhoz. A család a kelengye jegyzékét csupán abban az esetben használta fel, amennyiben az asszony testamentum nélkül halt meg, és ezáltal a női különvagyon veszélyeztetett helyzetbe, vagy pedig nem a törvényes örökös kezébe került.

A jogi források a nászajándék méreteit nem szabták meg, így minden család a maga anyagi körülményeihez szabta, mekkora kelengyét biztosít leánygyermekének.

Ha áttekintjük az eddig előkerült 17. és 18. századi háromszéki parafernumleveleket, a legtöbb esetben beigazolódik a bevezetésben való feltevésünk: Háromszéken a 17. és 18. századi nászadományok közt még csak egyetlen esetben (1786-ban) szerepel a földbirtok.¹⁵ Állatotkat, pénzt, gabonát, textilneműt, ruhát, ékszereket és minimális mennyiségű használati eszközt, bútort vittek magukkal a lányok férjük házába.

A mai néprajzkutatók számára természetesen a kelengyejegyzékek elsősorban kultúrtörténeti dokumentumoknak számítanak: egy társadalmi csoport (a férjhez menők), egy életkor (a fiatalok), egy nem (a nők) tárgykészletét szemléltetik. Ezáltal a valamikori életmódra világítanak rá a régi parafernumlevelek. Az eddigi kutatások elsősorban a tárgye gyűttesek és az életmód kapcsolatát világították meg.

A különböző jellegű tárgyleltárak viselettörténeti szempontú elemzése sem új keletű. Nem célunk teljes áttekintést nyújtani erről. Radvánszky Béla báró a 19. század végén éppen hozománylevelekből és birtokösszeírásokból kiindulva végezte el első nagyobb lélegzetvételű viselettörténeti elemzését. E 16. és 17. századi adatokat feldolgozó munka elsősorban felvidéki forrásokból táplálkozott, erdélyi forrásként csupán Apor Péter *Metamorphosis*át is-

---

¹⁵ A földosztás szokása bizonyára II. József kelengyetörvényei nyomán honosodott meg Háromszéken is. II. József ugyanis törvénybe iktatta, hogy a nő a házasság megszűnése esetén csupán a parafernumban foglalt javakat követelhetette vissza magának, az összes olyan szerzemény viszont, amely a házasság ideje alatt került a nő birtokába, közös vagyonná vált, amely oszlott nő és férfi közt. Lásd Sturm, A. M. 1988.

merte.¹⁶ Az 1930-as évek nagy szellemi vállalkozása, a hatkötetes *Magyar művelődéstörténet* is az első leltárokból indult ki, és ezeket a korabeli ábrázolásokkal összevetve, eljutott a tárgyi kultúra sikeres rekonstruálásáig.¹⁷

Háromszéken Kósa-Szánthó Vilma és Hasszmann Pál közösen írt elemzését követően¹⁸ elsősorban Gazda Klára foglalkozott a hozománylisták viselettörténeti megközelítésével.¹⁹ Már ő megállapította, hogy a történeti leírások csak mértékkel alkalmazhatók a viseletek rekonstruálásában. Fokozottan fennáll ez a probléma Háromszék esetében, ahol rendkívül kevés öltözék maradt fenn a 17–18. századból. Viszont pontosan ez teszi motiválttá, hogy mégis a történeti források felé fordulunk, és ezeknek a segítségét hívjuk.

A történeti „szellemidézés” csapdait már sokan fejtegették. A források olyan körülhatárolt entitások, amelyekre nem lehet rákérdezni. Mi magunk pedig hajlamosak vagyunk a 21. századi tapasztalatainkat a 17. és 18. századra is rávetíteni, a modern kor kliséi szerint értelmezni. Másrészt, talán kissé könnyelműség másfél száz év viseletét 20 hosszabb vagy rövidebb listával megragadni. Mégis megpróbálkozunk ezzel, mert e korszak a háromszéki hozományok összeírásának korai periódusa, amely korból nem sok reményünk van sokkal több tárgyösszeírást fellelni. A Faragó Tamás észrevételei erre a kutatásra is helytállóak: nincs meg a kellő összehasonlítási alapunk ahhoz, hogy a helyi sajátosságokat ki-domboríthassuk. Annak ellenére, hogy a történeti források feldolgozása mindig helyi jellegű.²⁰ A 21. században tehát ez a kutatás kissé pozitivista színezetűnek, elavultnak tűnik. És talán kissé meddőnek. Mégis megpróbálkozunk vele, tekintettel arra, hogy az eddigi székelyföldi viseletösszesítések kevés 17–18. századi forrásra alapoztak.

---

¹⁶ Radvánszky B. 1986.

¹⁷ Domanovszky S. é. n.

¹⁸ Hasszmann P.–Kósa-Szánthó V. 1976–77. A háromszéki parafernumokról lásd még Gazda A. 2003.

¹⁹ Gazda K. 1998. 18.

²⁰ Faragó T. 2000. 394.

A mente és a suba

Az erdélyi magyar öltözetek közt a mente a 16. században jelent meg. Nagy Jenő az EMSZT adatait elemezve, kifejti: „A XVI–XVII. századi erdélyi magyar férfi és női öltözetben a mente általánosan viselt felsőruhadarab volt. Viselője társadalmi helyzete szerint különféle finom és drága kelméből (bársony, gránát, skarlát), félfinom (karazsia, londoni posztó, kamuka) és egyszerű, olcsó hazai posztóból (brassai) készült. Posztóval (bagazia), selyemszövettel (sálya) és drágább (nyuszt, nyest, hermelin) és olcsóbb (rókamál, bárány) prémekkel bélelték vagy béleletlenül hagyták, hosszú vagy könyökig érő ujjal készült aszerint, hogy a téli vagy a nyári öltözethez vették-e föl.”²¹

Háromszéken a *mente* vagy a *suba* a parafernumok kötelező ruhadarabja volt, elemzett periódusunkban majdnem minden hozománylista tartalmazta. Ennek köszönhetően 46 mente, ill. subaleírásunk van, amelyekből a háromszéki divatirányzatok is meghatározhatók. Egyetértünk Gazda Klárával, aki szerint a női kelengyék ruhadarabjai közül a posztóval bélelt bunda értéke volt viszonylag legstabilabb az idők folyamán, bár ennek anyaga és minősége is eltérést mutatott a különböző társadalmi rétegek ruházatkódásában.²² Viszont ugyanennyire stabil volt a menték értéke is, ezek többsége 40 forint körüli áron szerepelt a hozománylistákban. A 17. századi összeírásaink még a subát emlegették. Úgy tűnik, a suba és a mente megnevezés párhuzamosan élt, a leírások szerint nem mindig lehet különbséget tenni, hogy éppen melyik típusról beszélnek. A suba Apor Péter szerint bő és széles, rövid, derékon alul ritkán érő ruhadarab volt,²³ a mentéből viszont az említett periódusunkban már volt hosszú és rövid is. A megnevezésbeli következetlenségekre példaként a gelencei Csoma Mária 1785-ös parafernumát említhetjük, amelyben *egy tisztességes habos színű veres materiából álló Suba mentét* említettek, amelyet vékony rókatorokkal béleltek.

²¹ Nagy J. 1993. 46–47.

²² Gazda K. 1998. 32.

²³ Apor P. 1972. 28.

A parafernumlevelek mentéi többnyire egyszínűek voltak, csak ritkán jegyezték meg róluk, hogy *virágos* anyagból készültek (1728), vagy *kockások* voltak (1730). A felsorolt **szín**kavalkádból a következő észrevételeket tehetjük meg: említett periódusunkban végig nagyon divatos volt a *kék* mente (1681, 1712, 1718, 1730, 1774, 1786, 1798). Csaknem ugyanennyire elterjedt volt a *vörös*, több árnyalatával (*karmasin* 1712-ben, 1730-ban és 1749-ben, *veres* 1633-ban 1728-ban, 1755-ben, 1785-ben, 1786-ban, *szederjes* 1755-ben, 1775-ben és *meggyszín* 1776-ban). Az *angliai posztó*ból készült menték sok darabja *zöld* volt (1718, 1728, 1755, 1785). Kedvelt volt a *fekete* mente is (1633, 1712, 1774, 1786, 1798). A *rózsaszínes-lilás* színárnyalatú mentéket szintén több néven emlegették: *rózsaszín* (1712), *boroszlánvirág szín* (1787), *violaszín* (1712), *szegfűszín* (1749, 1774) néven fordulnak elő. A *testszínű*eknek és *narancssárgáknak* inkább a 18. század elején érzékelhető a divatjuk (1702, 1718, 1728), ezzel szemben a *szürkék* a 18. század végén válnak kedvelté (1774, 1774 és 1787). Egyetlen adatunk van az *anglia posztó*ból készült *fahéj színű* mentére, 1730-ból.

Amennyiben a menték **anyagát** tekintjük, változatos képet mutatnak ezek. *Bársony*ból csupán 4 mente és suba készült, mégpedig a főrendűeké és gazdag nemeseké: az Apor, Kálnoki, Bernáld és Barabás lányok kaptak ilyen előkelő felsőruhát. A legtöbb mente *posztó*ból készült. Ez azt bizonyítja, hogy a 17–18. században már nem élt a korábbi posztóhasználatra vonatkozó tilalom.²⁴ A 46 mentéből 12 készült *angliai/angla posztó*ból, egy *francia posztó*ból, egy *rásából* és egy *sálya posztó*ból. A vékonyabb anyagnak jelentős részét finomabb selymekkel borították: összesen 7 darab készült *velencei kamukából*, *kamukából*, *selyemből* és *kanavából*. A szegényebb gelencei Csomák és a kézdivásárhelyi Rácok a lányaik részére *habos matériából* készítettek mentét. Nem tudjuk pontosan, ez a megnevezés milyen anyagot fed. Bár Kóváry szerint a *szórszövetek* használata nem volt elterjedt, és ezt

²⁴ Kóváry említette, hogy az Approbata V. részének 47. cikkelye tiltotta a posztó használatát, ezt csupán a kiváltságos osztálynak engedve meg. Kóváry L. 1861. 17.

csupán bélésként használták a ruházkodásban²⁵, killyéni Székely Krisztina gazdag parafernumában megtaláljuk a *szőr matériából* készült subát is. Elemzett periódusunk végére, az 1780-as és 90-es évekre egy újabb anyag vált a menték kedvelt alapjává: a *plizer*.

Láthatjuk, hogy a menték többségének anyagát kereskedőktől vásárolták, akik portékájukat messzi földről hozták. A háromszéki sajátosság talán a szabásvonalakban és a **díszítmény**ben valósulhatott meg. Az előbbiekre, sajnos, egyetlen utalást sem találunk a leírásainkban. Az utóbbiakról van néhány információnk. Keserű Istvánné Kis Mária 1702-ben olyan testszín sálya posztó mentét vitt magával, amely *roka mállal béllet, két rend sárga galandal, bogár hátú sárga sinorral, sárga ezüst fonalbol kötöt gombokkal* volt díszítve. A gombok tetejét igazgyönggyel (jóféle gyönggyel) tették szebbé. Récsey Annis mentéinek egyikén (1712) *jókora széles ezüst csipke és gjöngj forma ezüst gombok* voltak, a másik mentéjén arany csipke és galand volt. A viola szín rása mentéjén *két rend ezüst galand* futott végig. Tamásfalvi Turi Lászlóné Antos Mária (1728) zöld anglia mentéje *9 vitéz kötés arany fonalbol vert gombal egjüt, bogár hátú sinoral* volt díszített. Az arany és ezüst csipke, paszománt és bogárhátú selyem zsinór az egész 18. századi menteviselet jellegzetes díszítménye volt Háromszéken. Ezekén kívül ritkán említenek más díszítményt. Az albisi születésű, de Kézdivásárhelyen lakó Barabás Mária mentéje az egyetlen, amelyről megemlítik, hogy hímzés is került rá, mégpedig a két mellére *tulipánt, szkofiumbol tsinált*.

A legtöbb mente egyetlen díszítménye a prémezés volt, ez az alján futott végig, valamint néha a gallérra került. Az előkelőbbek mentéin arany, illetve ezüst prém futott végig, a kevésbé módos családok rókatorokkal, fehér nyúlborrel, illetve báránnyal szegélyezték e mutatós ruhadarabot.

A bunda

A bőr alapanyagból készült bundák nem voltak gyakoriak a 17. és 18. századi lányok viseletében. Ezt jelzi az is, hogy csupán 3

²⁵ Kőváry L. 1861. 19.

kelengyében találtuk meg: 1786-ban, 1788-ban és 1798-ban. Mindössze két leírás pontosít, hogy miből készült a 18. század végi bunda: nyestből készült az egyik (1798) és szürke nyúlshörböl a másik (1786). A leírások alapján Kantai Endes Éva bundáján nagy ezüstkapsok voltak, a kézdívásárhelyi Fülöp Juditén viszont fekete virágos selymes ezüst készületek.

A palást és a köpenyeg

Varjú Elemér a középkori és középkor végi viseletet elemezve kiemeli, hogy a női viselet egyik jellegzetes eleme volt a *palást*, amelyet a szűkre szabott felsőrészi ruhára terítettek rá. Egyszerű szabását a nyaknál ráncba szedett kendőhöz hasonlítja. Ez a viseletdarab Varjú szerint egyrészt a hideg ellen védett, de reprezentációs szerepe is volt: az előkelő megjelenés egyik nélkülözhetetlen öltözékdarabja volt.²⁶

A régi erdélyiek ruhájára emlékezve, Apor Péter is kitér a palástok ismertetésére: „Mikor házoknál voltak, ugyan mentét viseltek, de útra menvén, mellyre való palástot vettenek fel: az téli palást pengig, kinek mint volt tehetsége, úgy béreltette ki nyusztal, ki nyesttel, ki petymettel, s az úri főasszonyok mind ott-hon, mikor templomba mentek, vagy máshová, mind lakadalmakban, mind temetési alkalmatossággal, palástban mentek. A palást úgy volt bérelve, mind az kinek rendi volt, mert akkor igen reá vigyáztanak, kit miféle egyetmás illet meg.”²⁷

A 17. századi és a 18. század eleji parafernumlevelek még tartalmazták a palástot. Apor Borbála 1655-ös kelengyében két palástot írtak össze, az egyik *fekete uiragos kamoka palast, njul mallal bellet, fekete njul az eleje, aranii galand az alljan*. Valószínű, ez lehetett a reprezentációs célra használt palástforma, mivel a másik példány, amely *czemelet*²⁸ *viselő palast, bagaziaval bellet* volt, a mindennapi viselésre került a parafernumba.

²⁶ Varjú E. é. n. I. 350. illetve uő é. n. II. 497.

²⁷ Apor P. 1978. 56.

²⁸ A *czemelet* az EMSzT adatai szerint teveször posztó volt. Ennek a szövetnek valószínűleg a 17. század második felében volt divatja, mivel a Szótörténeti Tár is elsősorban ebből a periódusból közöl adatokat.

Récsey Annis 1712-es parafernuma is két palástot tartalmazott: az egyiket nyári, a másikat téli használatra adták a lánynak. A nyári palást *lipsiai virágos fekete kamukából* készült, az alján arany csipke volt és arany galandba szegték. A téli palást szintén lipsiai virágos fekete kamukából volt készítve, de ez már bélelt volt, és eleje, gallérja nyesttel volt prémezve. Bár Apor Péter úgy tartotta, hogy a fekete selyemből készített nyári palástot az öreg rendű asszonyok viselték csupán,²⁹ elemzett hozományleveleink arról győznek meg, hogy Apor Péter adatai sem teljesen megbízhatóak.

Míg a palástoknak csupán a 18. század elejéig terjedt a divatjuk, a 18. század utolsó negyedétől kezdve egy új felsőruha jelent meg a kelengye-összeírásokban: a *köpenyeg*. Gáborján Alice kutatásai szerint a magyar nyelvben a köpenyeg szó török eredetű, és a 15. század végétől jelenik meg a magyar viseletek közt. Szerinte a 17–18. századi ábrázolások a köpenyegyet egész vagy félkörös ruhadarabnak mutatták.³⁰ Bár az EMSzT adatai szerint a köpenyfeleségek a 16. századtól már jelen voltak Erdély viseletkultúrájában, a háromszéki kelengyékben csupán 1775-től találjuk nyomukat, elsősorban a Kézdivásárhely környéki, kisebb vagyonnal rendelkező lányok javai közt. Daka Kata 1775-ös szűkös parafernumjegyzéke még nem pontosítja, milyen köpenyegyet vitt magával. Fülöp Judit 1798-as kelengyéjében a köpenyeg szederjes színű volt, és ezüst zsinórral díszítették. Felsőcsernátoni Rákosi Trésia a 18. század legvégén úgyszintén szederjes köpenyt vitt férje házába.

E funkciójában közelálló két ruhadarab valószínűleg Háromszéken is különbözőképpen szabott volt. Míg a palástok egyöntetűen feketék voltak, a köpenyegeken a szederjes szín jelent meg. Bizonyára a köpenyeg a szegényebb rendű lakosság ruhadarabja volt, szemben a gazdagabbak előkelő alkalmakkor viselt, státuszszimbólumnak számító palástjával.

---

²⁹Apor P. 1972. 28.

³⁰Gáborján A. 1985–88. 46.

A szoknya és a váll

A 17–18. századi kelengyék leggyakrabban emlegetett ruhadarabja a szoknya és a váll volt. Flórián Mária kutatásai szerint a váll és a szoknya valamikor nem vált külön, egybeszabták és -varrták. „Az előző korokból örökölt szoknya és a vele egybeszabott vagy összevarrt derékrész, a váll a XVII. században vált el egymástól. (...) A magyar váll eredetileg itáliai vonásokat mutatott; szögletes nyakkivágása volt, eleje és háta derékig ért. Elöl horgokba, karikákba bujtatott zsinórral, nyakig zárt ingváll felett fűzték a derékra.”³¹

Az első háromszéki parafernumlevelekben a szoknyát és a vállat a legtöbbször együtt leltározták be. Tehát, ha nem is volt egybeszabva, de még egy egységként értelmezték ezeket. Ugyanakkor fokozatosan megfigyelhető a váll és a szoknya teljes különválása, és az ujjatlan felsőrészek fokozatos elkülönülése.

Az elemzett másfél száz esztendő alatt a kelengyék 117 szoknyafajtát tartalmaztak. Ebből 84-et jelöltek *szoknyának*, 28-at *rokolyának* és 5-öt *karincának*.

Hogy a szoknyafélék és váll- illetve mellényfélék arányának változását érzékeltethessük, a másfél száz esztendő hozományleltárainak ilyen jellegű adatait táblázatba foglaltuk:

évszám	szoknya	rokolya	karinca	váll	mellfűző	lájbi
1633 ³²	5	-	-	3	-	-
1655	6	-	-	7	-	-
1681		2	-	1	-	-
1702	2	-	-	3	-	-
1712	5	-	-	4	3	-
1718	5	-	-	4	3	-
1728	5	-	-	4	-	1
1730	6	-	-	5	-	-
1749	6	-	-	7	1	-

³¹ Flórián M. 1993. 2.

³² Az 1633-as parafernumlevél töredékes, a szakadozott laprészek miatt az adatok nem teljesen biztosak.

évszám	szoknya	rokolya	karinca	váll	mellfűző	lájbi
1755	3	-	-	4	-	-
1774a	5	-	-	4	-	-
1774b	4	2	-	4	-	-
1776	7	1	-	2	2	1
1785	4	-	-	2	-	-
1786	4	5	5	2	2	6
1787	3	9	-	3	-	2
1788	3	2	-	-	-	2
1798	5	-	-	-	-	4
1799	-	2	-	-	-	1
18. sz. vége	1	5	-	-	-	-

A táblázatból is megfigyelhető, hogy a 18. század végére megnőtt a rokolyák jelentősége. A vállé ezzel szemben fokozatosan csökkent a lájbi javára. A váll alatt viselt mellfűző tárgyalt korszakunk végére vagy teljesen eltűnt a férjhez menő lányok kelengyéjéből, vagy pedig a szemérem megtiltotta, hogy ezt külön is megemlítsék a listában.

Először megpróbáltuk áttekinteni, rendszerezni és értelmezni, milyen viselettörténeti irányvonalakat mutatott az a 117 **szoknya**, amelyeket az eddigi megtalált hozománylevelek megemlítettek.

Amennyiben a szoknyák **színbeli megoszlását** vesszük figyelembe, Háromszéken a leggyakoribb a *kék* szoknya volt (1712-ből, 1718-ból, 1728-ból, 1730-ból, 1749-ből kettő, 1755-ből, 1774-ből öt, 1776-ból, 1786-ból 2, 1787-től). Ezt a *tarka* szoknyák követték (1728-ból, 1749-ből kettő, 1755-ből, 1774-ből, 1776-ból, 1785-ből, 1786-ból három). A *veresnek* több árnyalata élt ebben a periódusban: *veres* (1702-ből, 1718-ból, 1749-ből, 1775-ből, 1785-ből három, 1786-ból), a *karmasin szín* (1712-ből, 1718-ból, 1730-ból kettő), a *király szín* (1728), a *szederjes* (1755, 1774), a *láng szín* (1774, 1776, 1786), valamint a *gránát szín* (1787). A *zöld* szintén kedvelt szoknyaszín volt (1712, 1718, 1749, 1776, 1785, 1786, 1798). A *fekete* az adatok szerint inkább a 18. század második felében vált elterjedt szoknyaszínné (1712-ből, 1774-ből, 1786-ból három szoknya, 1798). Míg a *violaszín* a 18. század első felében jelenik meg (1718, 1728, 1755), addig a *fehér* inkább a század második

felében (1774-ből, 1786-ból 2 szoknya). Ritkák az adataink a *rózsaszín* (1712, 1728), az *aranyos* (1718), a *fahéjszín* (1730), a *lazúrszín* (1774), a *gyöngyszín* (1787) és a *csíkos* szőttes (1786) használatára.

Amennyiben a szoknyák **anyagára** vonatkozó utalásokat próbáljuk áttekinteni, a következő észrevételeink lehetnek: a 18. század közepéig a *kamuka* (10 adat) volt a leelterjedtebb szoknyaanyag, ennek voltak velencei (1712, 1730) és török (1728) változatai is. A kamuka bársony (1730) megnevezéséből látható, hogy ez az anyag a bársonynak egy válfaja volt. A kamuka szoknyákra vonatkozó utolsó adatunk 1749-es kelengye-összeírásból származik. Majdnem ugyanennyire népszerű volt az *angliai posztó* (8 adat) és a *gyolcs* (8 adat). Míg az angliai posztót a 17. és 18. században egyaránt használták, a gyolcsra vonatkozó utalásaink megerősítik Apor Péter adatait: a *nájmódi* terméke volt a gyolcsból készült rokolya³³, leltáraink csak a 18. század második felétől említik. A *selyem* (7 adat) és a félselyem vagy *creditor* (4 adat) a nyári szoknyák kedvelt alapanyaga volt. A *kanavác* szoknya a 18. század első felében volt gyakoribb (6 adat), a velencei *atlacok* a 18. század legelejéig tűntek fel (1633, 1655, 1712). A különböző *szőrszoknyák* népszerűsége szintén nagy volt (6 adat, inkább a 18. század második fele). Ezekén kívül még a következő anyagok bukkantak fel a parafernumlevelekben: *rása* (5), *habos matéria* (4), *bársony* (2), *tafota* (2), *gyapot* (2), *prizél* (2), *len* (2), *crimasin* (1), *tabit* (1), *prepera* (1), *kender* (1), *kamillát* (1). A 18. század utolsó negyedében egy új anyag tűnt fel a ruházatkodásban, amely virágkorát a következő században élte: a *fláner* (1776-os, 1786-os, 1798-as adatok). Úgyszintén a századforduló táján kezdett terjedni a háromszéki ruházatkodásban az a fontos anyag, amely jelentősen befolyásolta a 19. századi öltözködést: a *karton* (századvégi keltezetlen adat).

A szoknyák **szabása és díszítése** általában nagyon egyszerű volt. Mivel a váll a legtöbb esetben tartotta a szoknyát, nem kellett különösen komplikált szabással ellátni ezeket. Flórián Mária szerint a korai nyugati típusú szoknya cikkekből állt, amelyek lefelé

³³ Apor P. 1972. 29.

fokozatosan bővültek. A váll elválásával alakult ki a szoknyák szabása.³⁴

Háromszéken sem volt ez másként. A Horanczki Györgyné 1681-es inventáriumában, amely a kelengyés láda tartalmát mérte fel, a leltár elején két rokolyát említettek meg. Ezekből *egjik szabot, az másik Vallhoz valo volt*. A szabásra vonatkozó szűkös információk miatt nagyon fontosnak tartjuk gidófalvi Kövér Judit 1774-es parafernumát, mivel ebben megemlítettek *egy fejér tászlis gyólts Rokollyát*. Papolci Bede Judit 1786-os hozománylevele azért is jelentős dokumentum, mert bizonyítja, hogy a *karinca*, vagyis az egyszerűen a test köré csavart lepelszoknya is létezett még a 18. századi Háromszéken. Valószínű, hogy a házilag előállított szoknyáknak ez lehetett a legkezdetlegesebb, szabást nélkülöző formájuk.

A díszítés a leggyakoribb esetekben a szoknya alján körbefutó prém, csipke vagy galand volt. Úgy tűnik, a társadalmi státus egyik jele (az anyagválasztáson kívül) az volt, hogy hány rend aranyas-ezüstös csipke, galand vagy arany-ezüst prém került a szoknya alá. Kálnoki Susannának 1633-ban öt rend ezüst prémet varrtak egyik szoknyájának alá. Apor Borbárának 1655-ben egyik szoknyáján tíz rend fehér ezüst prém volt, a másikra kilenc rend velencei fekete prém került. A legtöbb lánynak legalább három rend csipke vagy zsinórozás díszítette a szoknyáját. Ez alátámasztja Apor Péter leírását, aki szerint az egyszerűbb asszonyok sem elégedtek meg már a *nájmódis* periódusban az egyszerűbben díszített szoknyákkal, és még a szolgálok is elvárták a három rend arany csipkét. Tehát az a tény, hogy Kövér Juditnak meg kellett elégednie az egy rend aranyas kötéssel, a család szűkös anyagi forrásainak a tanújele. Az egyszerűbb anyagból készült szoknyát is előkelőbbé tette az arany- vagy ezüstgaland, a csillogó csipke vagy a Velencéből hozott bársonyból szabott csík.

A szoknyákra kerülő arany- vagy ezüstzsinórt időnként meg is cifrázták. Így például Bernáld Krisztina velencei zöld kockás szoknyájára *négy sor ritka virágu, elegyes, négy ujj szélességű kötés és egy rend arany galand* került.

---

³⁴ Flórián M. 1993. 3.

Az egyszínű, gyolcs rokolyák alját néha még az egyszerűbb családok lányai is selyemhímzéssel díszítették. Gidófalvi Kövér Judit gyolcs tászlis rokolyája például *kék, veres seljemma varrot* volt.

A **vállak** a legtöbb esetben más színűek voltak, és más anyagból készültek, mint a szoknyák, amelyekhez rendelték őket. Mivel a váll és a szoknya különböző színe lehetővé tette, hogy a vállat felváltva hordják egyik vagy másik szoknyával, ezzel magyarázható a szoknyák nagyobb száma, amint a fenti táblázatból láthattuk. Összesítve az adatokat, a 117 szoknyaféléhez 87 vállfelét viseltek a másfél száz esztendő ismertett kelengyéi alapján. Ezekből 59 volt *váll*, 11 *mellfűző* (ez több megnevezés alatt fordult elő: neveztek mellnyomtatónak, mejjfűzőnek, mejjtartónak is), és 15 *lájbi* volt. A lájbikhoz soroltam azt az egyetlen 1799-es *mejjrevaló* adatot, amely a bőrből készült hímzett típust jelölte, ez az egyetlen adatunk 1799-ből származik.

A vállak és lájbik **színezése**, amint említettük, eltért a legtöbb esetben a szoknya színétől. A leggyakoribb vállszín a *zöld* volt, ez az egész másfél száz esztendőt uralta (1718, 1728, 1728, 1730, 1749, 1749, 1755, 1774b, 1785, 1786, 1786. évi adatok). Különösen divatos volt a sötétvörös szoknyának a zöld vállal való összeillesztése. A *kék* különböző árnyalatai a vállak esetében is nagyon kedveltek voltak, a 18. századból 10 adatunk árulkodik erről (1712, 1718, 1728, 1749, 1774a, 1774b, 1776, 1785, 1786, 1787). A *vörös* a vállak leírása esetén is több árnyalatával jelent meg (veres, karmazsin szín, törött vér szín, meggyszín, királyszín, lángszín). A vöröses színárnyalatú vállakat és mellényeket a kék, zöld, tarka és vöröses színű szoknyákkal használták a leginkább. A *tarka* vállak (1749-ből két darab, 1755-ből két darab) egyszínű szoknyával illettek a leginkább. Ennek ellenére nem idegenkedtek attól sem, hogy egyféle mintás vállat más mintás és más színárnyalatú szoknyával öltsenek fel. Kálnoki Susanna 1633-as kelengyéjében a fehér virágos bársony szoknyához például zöld virágos bársony vállat írtak az összeírók.

Nem csupán a színezésben szerették a különbözőségeket, hanem az **anyagok** használatában is. Láthattuk, hogy a kamuka, az angliai posztó és a gyolcs volt a leggyakoribb szoknyaanyag. Ezzel szemben a vállak és lájbik jelentős többsége *selyemből* (16 adat) és

bársonyból (14 adat) készült. Ezt követte népszerűségben a *kamuka* (9). Amennyiben összesítjük az adatainkat, a vállak 65%-a e három anyagból készült. Persze, ezek az adatok csak relatívnak tekinthetők.³⁵ A fennmaradó 35% az anyagok szerint a következőképpen oszlott meg: *anglia* (3), *traket* (3), *habos matéria* (3), *rása* (2), *atlac* (2), *szőr* (2), *tabit* (1), *tarcanella* (1), *kreditor* (1), *gyoles* (1), *bőr* (1) és *mór anyag* (1).

A vállak **szabásában** a legjellemzőbb törvényszerűség bizonyára Háromszéken is az lehetett, hogy szorosan simuljon a testhez. Mivel a 17. és 18. század szépségideálja a bő csípőt kedvelte, így a szoknya kissé kidomborította a csípőket, ugyanakkor a váll leszorította a melleket. A váll alatt viselt *mejjnyomtatónak* ez volt az elsődleges funkciója. 1774-ben, gidófalvi Kövér Judit kelengyében feltűnt a *posoni váll* és a *magyar váll* megnevezés. Pontosán nem tudjuk, hogy ez csupán a származási helyet jelentette-e, vagy pedig a jellegzetes szabásvonala alapján nevezték pozsonyinak, illetve magyarnak e vállfajokat.

A szoknyával szemben a vállat díszesebbé tették a különböző arany- vagy ezüstkapsok, amelyeknek funkciója a fűzés volt. Egyébként a legfontosabb díszítőelem ez esetben is az arany- és ezüstprém, valamint a galandozás, zsinórozás és a csipke volt. Mivel a kapsok külön értéket képviseltek a vállakon, ezért a legtöbbször számszerűen is felsorolták, hány van belőlük. Récsey Anis kelengyében a karmazsin szín sima velencei bársony vállon 18 bokor ezüst kapocs, a kék sima velencei bársony vállon szintén ugyanannyi ezüst kapocs volt. Antos Mária 1728-ban 21 pár sima ezüst kapoccsal díszített velencei kamuka vállat kapott, amelyen öt rend ezüst csipke volt. A zöld bársony vállán arany galandos díszítés, 46 ezüst kapocs és négy ezüst karika tette pazarabbá ezt. A királysín válláról megjegyezte az összeíró: „el leptetve mindenüt ezüst kötéssel, husz boglár szegeletes kaptsokkal”. 1730-ban Bernáld Krisztinának virágos aranyas tarcanella válla rózsás ezüst kapsokkal volt felékesítve.

Néhány esetben az összeírók arra is kitértek, hogy a kapsokat milyen anyaggal fogták össze. Ezek a szűkös információk azt bi-

³⁵ Amint említettük, 87 váll-, lájbi- és mellfűző adatunk van, ezekből csupán 61 esetben jegyezték fel azt is, milyen anyagból készült.

zonyítják, hogy a vállat aranyos vagy ezüstös, esetleg selyem zsinórral szorították meg. Egyetlen leírás szerint erre a célra selyem keszkenőt használtak (1655). A kapcsok tehát nem akadtak egymásba, hanem csupán arra szolgáltak, hogy a zsinórozást legyen mibe befűzni, amint azt Flórián Mária is megállapította.³⁶

Az öv

A szoknya és váll elvállásával a női viseletben egyre fontosabb hely illette meg a különböző öveket. Tudjuk, hogy a népviseletben egyes vidékeken még ma is szégyennek tekintik, amennyiben az ing kilátszik a mellény és szoknya közt. Régen sem volt ez más-ként. A női kelengyék számos díszes, sok esetben méregdrága öve ezt a részt takarta el.

A 17. században és a 18. század első felében megjelenő övek, akárcsak a párták, státusszimbólumok voltak. Többnyire drágagyöngyökből, arany- vagy ezüsforgácsból készültek, a szerényebb kivitelezésű példányokat színes selyemből fonták vagy szótták.

A 18 övleírás közül az utolsó darab 1755-ből származik, ezt követően teljesen kimarad a lányok kelengyéjéből. Általában 3 díszes öv került a hozományos ládába.

A *pártaövként* is ismertetett övek valószínűleg hasonlítottak a párta díszítéséhez: bársony szalagra varrták rá a gyöngyöket, valamint az arany boglárokat.

Az aranyból készült öveknek több formáját írják le: Apor Borbára arany öve lánc formára készült, végében mák formájú arany gömb volt. Récsey Annis dióbeles aranyas övet vitt férjhez. Antos Mária 67 ezüsforgácsból álló övéen 20 ezüstkarika függött.

A 18. század elején a nemesfémből készültek mellett a selyemből álló, szkofiummal gombozott övek divatja figyelhető meg. A kék, karmazsin szín, tengerszín, szegfűszín, narancsszín és zöld selyem övek a környező görög vagy bécsi kereskedőktől kerültek a hozományba.

Az utolsó parafernumok a kalárisos (gyöngyös) öveket emlegették.

³⁶ Lásd a szerző fentebb idézett észrevételeit.

Az ing

Az aranyosan vagy ezüstösen csillogó bársony- vagy selyemvállak alá a férjhez menő lányok pazarul díszített, selyem- és aranyfonállal hímzett és szőtt ingeket, vagy *paraszt* díszítetlen ingeket viseltek.

A háromszéki lányok a női ingekből számos darabot vittek magukkal férjhez. Apor Borbára kelengyéje például 1655-ben több mint 22 inget tartalmazott, ezeknek nagy többsége aranyos-ezüstös hímzett volt, de az összeírók elég sok egyszerű, paraszti inget is felsoroltak.³⁷ A nagyszámú ingre nem csupán azért volt szükség, mert a hozományban foglalt öltözékek az élet végéig ki kellett hogy tartsanak. Jantsó Sigmondné Antos Mária esete bizonyítja, miért kellett annyi ing a kelengyébe. Ez az asszony 1799-ben a bírósághoz fordult, hogy a válás után a parafernális javait visszaszerzhesse. Ebből a peres anyagból látható, hogy a kelengyelistában felsorolt ingekből 6 darabot a férj csak pénzben tudott kifizetni, mivel azokat a szolgálóknak adták bérként. Ugyancsak 9 ingért 9 forintot kellett fizetnie, mivel ezek a cselédeknek kellettek. A kelengye ingei tehát a házon belül élők igényeit is el kellett hogy lássák. Bár a parafernumot a fiatalasszony számára állították ki, a háza számára is tartalmazott ingeket. Ez inkább a 18. század első felének hozománylistáiban követhető nyomon.

Már Takáts Sándor megemlítette, hogy a magyaroknál két ing viselésére vannak adatok. A felső, mindenki által látható ingeken kívül alsó kis inget is viseltek, amely szorosán a testhez simult.³⁸ A *kis ing* néhány kelengyelistában szerepel, például killyéni Székely Erzsébet parafernuma 4 darabot tartalmazott belőle.

Háromszéken az ingek a női viselet legdíszítettebb darabjai voltak. Sok esetben az ingaljjal együtt adták ezeket, bár említett periódusunkban már különváltan is szerepelt az ingalj. Az sem volt ritkaság, hogy a férjhez menő lányok csupán ingujjat kaptak, amelyet bizonyára a váll vagy a mellény karöltőjéhez kapcsolhattak. A

³⁷ A pontos számot azért nem tudjuk, mivel a felsorolásban *egii nehonii patiolat inghet* is említettek.

³⁸ Takáts S. 1961. 227.

külön ingujjak adhatták az ötletet az ujjas bundák megteremtéséhez.

A 20 hozománylevélben összesen 194 ingre vagy ingrészre vonatkozó adatot találtunk, annak ellenére, hogy egyes parafernumokból ezek teljesen kimaradtak. Az ingek száma a hozomány más tételeihez képest magasabb volt a szegényebb nemesi rétegnél, és alacsonyabb volt a vagyonosabb nemesek esetében. Például Kálnoki Susánna leltára csupán 2 inget tartalmazott, ezzel szemben papolci Bede Judit 31 inget, ingaljat és ingujjat vitt magával. Ez bizonyára azzal magyarázható, hogy a gazdagabbak csak a különlegesen értékes darabokat jegyezték fel, míg a szegényebbek a kopottabb, használt ruhadarabokat is felírták, hogy bőségesebbnek látszon a nászadomány. Az adatok jelentős része nem tartalmazott pontosítást sem az ing anyagára, sem annak díszítményére vagy szabására vonatkozóan. Így a bőséges adatmennyiség ellenére csak szegényes következtetéseink alakulhattak ki.

Az ingek **színe** minden esetben fehér volt, csupán a színes seelyemfonalas hímzés tarkította meg ezeket.

Az **anyaguk** sem volt olyan változatos, mint a szoknyáknak és vállaknak. Leggyakoribb alapanyagként a *gyolcsot* nevezték meg (51 ing). A gyolcs eredetileg több fajta anyagból készülhetett. 1755-ben lengyolcsot, házi lengyolcsot emlegettek. A 17. századtól kezdve már Háromszék területén készült gyolcsokról árulkodnak a forrásaink: Horánczki Györgyné 1681-es inventáriuma az orbai gyolcsot említette. De az 1749-től egyre gyakrabban megjelenő *bótbeli gyolcs* megnevezés egyértelművé teszi, hogy a gyapotvásznakat leginkább a városi kereskedők árusították. Mivel a gyolcs megnevezés néhány ritka példa kivételével a gyapotból készült anyagfélét jelölte, a *gyapot* alapanyagúként megjelölt ingeket is (8 adat) gyolcsingeknek tekinthetjük. A *patyolat* finom, vékony anyagfajta volt, ebből is sok darabot készítettek (16 adat). A lenge, finom *cinedoff* ingek divatja teljesen a 17. századra szűkült Háromszéken: 8 adatunk mindegyike 1633-ból és 1655-ből keltezett. A gyolcs, gyapot, patyolat és cinedoff ingek a kelengyelisták inganyagainak 90%-át teszik ki. Ezekon kívül csupán a *fátyol* ingek jelentek meg nagyobb számban a 18. században (5 adat).

A **szabása** egyetlen ingnek sincs pontosítva. A korai parafernumlevelek azt bizonyítják, hogy egy-egy egyszerűbb inghez több díszített kézelőt adtak. Ez azt sejteti, hogy a szűkebb kézelő ekkortájt elterjedt volt, de ezt még nem mindig varrták az ingujjhoz, hanem különálló egységet képezett. Apor Borbára 1655-ös kelengyéjében például az egyik patyolat inghez *egü bokor kez elő tiszta araniel varrot* járt. Ugyszintén külön egységként szerepelnek a gyöngyös vagy arany- és ezüstszállal hímzett gallérok is.

Annak ellenére, hogy a gazdagabbak gazdagon **díszítették** ingjeiket, csupán 26 darabnak a leírásában találunk pontosabb információkat a díszítésre vonatkozóan, a többi leltár csupán az ingek számát, esetleg anyagát említi meg. Kálnoki Susanna 1633-as kelengyéje egy fehér csipkés és egy ezüsttel varrott inget említ meg. Apor Borbára ingei már bőségesebb információkat nyújtanak a 17. századi ingek díszítésére vonatkozóan: kettőt közülük fekete selyemmel és aranyszállal, kettőt kék selyemmel és aranyszállal, kettőt zöld selyemmel és aranyszállal, egyet veres selyemmel és aranyszállal díszítettek. Egy inge arannyal varrott volt, egy csupán zöld, egy fekete, egy szegfűszín selyemmel volt kihímezve. Két inge fehér varrások volt, egy fehér kötéses. Két parasztinget is vitt magával, fehéreseket. Horánczki Györgyné ládája 1681-ben két kékesen hímzett inget tartalmazott. Récsey Annis 1712-ben egy kék és fekete selyemmel hímzett, valamint egy vörös selyemmel és aranyszállal hímzett inget kapott.

Míg a módosabb nemesek a selyemszálat alkalmazták, a kisebb pénzüek a fejtő használatát részesítették előnyben. Killyéni Székely Erzsébet 1718-as hozománylevele egy vörös és egy kék fejtővel hímzett inget említett meg. Ez az anyag bizonyára olcsóbb lehetett, mivel ekkorra már Háromszéken is működött fejtőfestő.

Albisi Barabás Mária kelengyéjében az egyik ing recsecsipkés betétű lehetett, mivel *retze fátyol ing* szerepel a bejegyzésben.

Sajnos, forrásaink nem pontosítanak, hogy milyen díszítmények kerültek a színes selyemszálakból és fejtőkől az ingekre, és az ingnek melyik részét díszítették. Már korábban is megállapítottuk, hogy a kézelő díszített volt. Apor Borbára ingeinek a kézeleje és a felkötése volt kihímezve. Vajon mi lehetett ez a *felkötés*?

Szintén Apor Borbára ingeinél jegyezték fel azt, hogy *hat heljen*, illetve *hat darabba* varrott.

A források tehát nem sok segítséget nyújtanak az ingek esetében. Csupán azt az összegező következtetést vonhatjuk le, hogy a sok gyönyörű színű selyemszál együttes használata még nem volt közkedvelt Háromszéken, a leggyakrabban egy szín, vagy legfeljebb két szín került egyszerre az ingekre. A színes díszítés bizonyára a 18. század első feléig volt kedveltebb, mivel ezt követően egyetlen ingleírásnál sem említették.

Az előruha

Az *előruha*, *előköttő* vagy *surtz* néven emlegetett kötények száma a 17. és 18. században meglehetősen nagy volt. Az eddig előkerült 20 háromszéki kelengyelista összesen 127 előruhát említett. Bőséges körülírásuk viszont ezeknek sem volt, a zömének csupán az alapanyagát ismertették, több leírásból pedig még ez a minimális információ is elmaradt.

A kötények **színe** kevés kivétellel *fehér* volt. A selyemkötények némelyikéről megjegyezték, hogy *vörös* színű. A zöld és a narancssárga kötény szintén selyemből készült. A fátolyból készültek közt akadt néhány *fekete* is.

Az előruhák **anyaga** a legtöbb esetben *gyolcs* volt. 27 darab készült ebből. 1718-ban *itt szótt* gyolcsot, 1755-ben *vásáros* gyolcsot, 1774-ben *bolti* gyolcsot említettek a kelengyék. A gyolcs kötényt népszerűségben a *fátolyból* készült követte, ez elemzett korszakunkban végig nagyon divatos volt Háromszéken (14 adat). A *lenvászon* bizonyára azért vált elterjedtté, mivel házilag is készíthették. Az ebből készült 14 kötény közül 4-ről ugyanis megjegyezték, hogy *házi lengyolcs*. A *patyolat* előruhák (12 adat) elterjedtsége mind a gazdagabb nemesek, mind pedig a szegények körében érzékelhető volt. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy voltak drágább (*sláer patyolat*) és olcsóbb (*paraszt patyolat*) fajták is belőle. A más kötényanyagok közül még a *selyem* volt elterjedtebb, 8 adat tanúskodik erről. A *cinedoff* (6), a *tafota* (5), a *kamuka* (2), az *anglia posztó* (2), a *bulya vászon* (1), a *kanavác* (1), a *csihányvászon* (1) és az *atlac* (1) csak néhány említés erejéig je-

lent meg az elemzett irategyüttesben, így a használatuk nem tekinthető általánosnak. Érdekességképpen kiemelnénk, hogy a csihányvászon kötény, amelyet napjaink előítélete szerint alávalóbb anyagnak vélünk, az egyik legelőkelőbb lány, Apor Borbára kelengyéjében található. Hogy nem a szolgálóinak szánta e kötényt, azt onnan láthatjuk, hogy fehér selyemmel díszítette.

A kötények **szabására** semmilyen utalás nincs a szövegekben. Höllrigl József kutatásai szerint a kötény a 16. században még a szoknya széléig ért, sűrű ráncokba szedték, és nagyon keskeny volt. A 17. századtól kezdve fokozatosan kezdett kiszélesedni, a század második felére elfődvé az egész szoknyát.³⁹ A **díszítést** 37 előruha esetében említették meg. A 18. század közepéig 12 kötényleírás szólt a *receczipke* használatáról, ehhez még a *csipkés*-ként ismertetett kötényeket is hozzáadva (7), úgy tűnik, ez volt a legáltalánosabb díszítmény. Míg a rece többnyire fehér csipkefajta volt, amelyet bizonyára a kötény belső felületébe helyeztek el, addig az arany- és ezüstcsipkék körbeszegték az előruhákat. A 17. századból 8 adatunk szól a *fehér varrásos* kötényekről. Mivel ezek az adatok több hímzéstípust fődhetnek, a pontosításokra nincsen lehetőségünk. A 18. század folyamán szokás volt a kötények *kivirágozása* is (6 adat). Úgy tűnik, ezt leginkább a fátyolból készültéknél gyakorolták, és a fehér fátylaknál fehér színű virágok, a feketeéknél fekete színű virágok készültek. Sajnos, alapos feldolgozások hiányában nem tudhatjuk, hogy a virágosan hímzett fátylak készen így előállított és megvásárolható darabok voltak-e, vagy pedig házilag készítették a férjhez menendő lányok. Két adatunk van az *írás után varrott* kötényekre. 1787-ből *metélt széllyű* előruhát említettek az összeírók.

A kötények és szoknyák számának összehasonlítása (127, illetve 117) azt sejtethetné, hogy a lányok több kötény közül válogathattak, és egyes szoknyákhoz felváltva használták ezeket. Ez azonban nem teljesen van így. A szegényebb lányok kelengyéje sokszor egyáltalán nem tartalmazott kötényt. Ezzel szemben Apor Borbára parafernumában 27 előruhát számlálhattunk össze.

³⁹ Höllrigl J. é. n. 378.

A párta és a főkötő

Bár a párta a köztudatban a leányság jelképe volt, Háromszéken ez az ékkövekkel és gyöngyökkel díszített fejdísz is bekerült néhány lány kelengyéjébe. Ezt elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy e rengeteg pénzbe kerülő díszes fejék önmagában is hatalmas értéket képviselt, így a fiatalasszony számára potenciális pénzforrássá válhatott. Másrészt a pártát az asszony továbbadhatta a saját lányainak, ezáltal a hozományteremtés anyagi megterhelésétől is felmenthette a családot. Harmadrészt, amennyiben a pártát az esküvő után is viselte a menyecske, az a férj impotenciájának a jele volt a közösség szemében.⁴⁰ Apor Péter a régi Erdély esküvői szokásait ismertetve kitért arra, hogy a nászéjszaka előtt a leány fejéről lemetszették a koszorút, a nászéjszakát követően pedig a nyoszolyóasszony a menyasszonynak „az fejét pedig pártával és igen szép orientális gyöngyökből köves főkötőben csinálták bé”.⁴¹ Főkötő és párta tehát egyaránt felkerült a nászéjszakát követően a fiatalasszony fejére, hogy ezután már csupán főkötőben jelenjen meg a világ előtt.

A másfélszáz esztendő alatt a párta csupán hat kelengyében jelent meg. Ez vagy azt jelenti, hogy e fejék nem volt Háromszéken általánosan használt, vagy pedig nem tekintették kötelező érvényűnek a hozománylistában való szerepeltetését. A megemlített vagy részletesen leírt 11 darab párta nem elégséges ugyan arra, hogy általános érvényű következtetéseket vonjunk le, annak ellenére a háromszéki viselettörténet e korból származó adatai annyira ritkák, hogy szükségesnek tartjuk az adatok összehasonlítását.

A leltárok két típusú pártát említettek. Az egyiket csupán *párta* névvel illették, ezt bizonyára a fejtetőn viselték. A *homlok párta* vagy a homlokot átkötő gyöngyös pánt lehetett, vagy pedig a homlok tetején viselték.

---

⁴⁰ Orbaiszéken pl. egy fiatalasszony azzal bizonyította be az esküvő utáni szüzön maradását, hogy továbbra is virágos fejjel és pártába öltözve ment a templomba. Ez elégséges bizonyítékként szolgált arra, hogy férjével nem élt nemi életet. Lásd Szócsné Gazda E. 2001. 169.

⁴¹ Apor P. 1972. 59.

A párta mindenképpen nagyobb méretű, és több gyöngyöt tartalmazó, arany boglárokkal ellátott fejként volt. A gyöngyöket és boglárokat többnyire valamilyen textíliára fogatták fel. Sajnos, kevés pártaleírás tartotta fontosnak az alapanyag megnevezését, így ezekre kell alapoznunk. Az Apor Borbára 1655-ös évben lejegyzett egyik pártája fekete bársony alapú, a másik pártának alapanyaga meggyszínű volt.

A textíliára felkerülő gyöngyöket, arany boglárokat sok esetben szemenként leszámolták, hogy az értékét ezáltal is szemléltessék. Apor Borbára egyik pártáján 928 szem gyöngy, 7 arany boglár és 47 arany szem volt, a másik pártára kevesebb gyöngy, de több drágakő jutott. Antos Mária egyik pártáján kis arany függő volt. Bernáld Krisztina pártáján is arany fityegők voltak a gyöngyök és ékkövek mellett. Az alsócsernátoni nemes lány másik pártájára csipkék és virágok is kerültek. Tehát a csipke nem csupán a főkötők díszje volt. Mivel Bernáld Krisztina pártájáról feljegyezték, hogy *végin valo ket kötő fülekkkel készült*, bizonyosak lehetünk abban, hogy a pártát a hajhoz rögzítették.

Az összegyűjtött hozománylevelekből csupán négy tartalmazott *főkötőt*. Ezekről a leírók többsége nem adott alaposabb ismertetést. Így a 17. és 18. század főkötőiről csupán 6 részletesebb leírásból sejthetünk valamit.

Kóváry a pártaviselés magyar sajátosságait is kiemelte: „A római nő azon hiedelemben, hogy a keskeny homlok ifjít, főkötőjét homlokára ereszté. Ellenben a magyar nő főkötőjét csak gazdag kontya fedezésére használta.”⁴² A magyar főkötők eme sajátosságából adódik, hogy azok kis méretűek voltak.

Forrásaink szerint a fiatalasszony egy vagy két főkötőt vitt magával férje házába, egyetlen kelengye tartalmazott az elemzett időszakunkban 6 darabot (1787). Mindössze háromnak tudtuk meg a színét. Albisi Barabás Mária egyik főkötője meggy színű bársonyból, a másik zöld tafotából, a harmadik fehér fátolyból készült. Erre a nyersanyagra került fel a hímzés, a csipke, a gyöngy, az arany boglár vagy a drágakő. 1655-ben Apor Borbára főkötőjét 3000 szem

⁴² Kóváry L. 1861. 46.

gyöngy és egy arany boglár díszítette. 1730-ban Bernáld Krisztinával szemben 13 arany boglárt és apró gyöngyöket tartalmazott.

A díszítésre vonatkozóan a Bernáld Krisztina főkötőjéről van részletesebb leírásunk. Ezen *közepiben lilium formára, kerületiben pedig más virágokra készített* díszítmény volt. E virágok bizonyára az említett apró szemű gyöngyből voltak formálva. Killyéni Székely Erzsébet 1718-ban arannyal hímzett, *ki metélt* főkötőt kapott nászajándékkul. Albisi Barabás Mária 1749-ben a *borzos* rece fátyol csepesze mellett két *tótos* példányt vitt magával. Nem tudjuk, miben állt ezeknek a tótos jellege. Mindkettő arany fonállal hímzett volt, egyikén testszínű pántlikával és tulipánnal.

A fejkendő, a keszkenő és a fátyol

A különböző kendőfélék a női kelengye leggyakrabban előforduló kiegészítő ruhaféléi voltak Háromszéken. Elterjedtségüket mutatja az, hogy 185 olyan kendőt számoltunk össze a leírásokban, amelyeknek az öltözködésben volt szerepük. Legtöbb darabban Apor Borbára ment férjhez, az ő kelengyében 51 kendőféle volt. De a 26 (1786), vagy 22 (1787) kendő a szerényebb vagyonnal rendelkező lányok parafernumánál sem volt ritka. A 17. és 18. századi szóhasználatban több kifejezés élt a különböző kendők megnevezésére. A *főre való, keszkenő, kendő, ruha, nyakruha, küskeszkenő, sebbéli ruha* megnevezések közt a mai olvasónak nehéz különbséget tenni. A *sebbéli ruha* és a *küskeszkenő* a zsebkendőt jelentette. A *keszkenő* ezzel szemben már lehetett mindenféle kendőfajta: nyakra való (1755, 1774, 1787), fejre való (1786), zsebbe való (1776) és kézbéli (18. század vége) változatait különböztették meg. A *kendő* minden esetben fejre helyezett viseletdarab volt. Bizonyára méretben kissé nagyobb volt, mint a keszkenők. A *ruha* szintén a kendő megnevezésére szolgált, főre való (1786) és nyakra való (1786) változatait különböztették meg.

A kelengyék kendőfajtái többnyire hímzettek vagy mintásan szőtték voltak. Így annak ellenére, hogy alapanyaguk többnyire fehér volt, tarkás színhatást mutattak.

A kendők **anyag**a elég változatos volt. Leggyakrabban a *lenvásznat* használták (47 adat), ezt a *selyem* követte (15 adat). A pa-

tyolat és a *gyolcs* kendőket 10–10 esetben emlegették. 5 darab készült *vászonból*, négy pedig *gyapotból*. Ritkán még a következő anyagokból készültek kendők: *kamuka* (1), *atlac* (1) és *tafota* (1).

A kendők **díszítését** a nagy változatosság jellemezte. Gyakori volt a *selyemmel hímzett* (1633-ban 1, 1655-ben 1, 1681-ben 2, 1755-ben 7, 1774-ben 2, 1774-ben 1 darab). A *fehér varrásos* kendőkből Apor Borbára 1655-ben 23 darabot vitt magával. A vörös és kék fejtővel szőtt kendőknek már 1655-ben érzékelhető volt a dívatja (5 darab). A keszkenők egy részét csipkével kerítették körbe (1718). A prémes és bojtos kendők (7 darab) talán Zabolán készülhettek, tekintettel arra, hogy 1750-ben a háromszéki gyűjteményes levéltár adatai szerint a kovásznaiak többsége *zabolai prémes ruhákkal* kereskedett.⁴³

A háromszéki kelengyék a 17. és 18. században többnyire egy *fátylat* is tartalmaztak. A fátyol két színben fordult elő: feketében és fehérben. A gyakoribb a fekete fátyol volt, ezt néha, akárcsak a fátyol kötényeket, kivirágozták. A 11 fátyolra vonatkozó adatunk közül 7 fekete és 3 fehér fátylat jelzett. Egy darab színét nem jegyezték fel.

Az erdélyi magyar fátyolviselet nem hasonlított ahhoz a képhez, amelyet a filmekből láthatunk. Vagyis nem fődte el az arcot, hanem csak keretezte azt. Varjú Elemér a középkor végi magyar viseletről megállapította, hogy a tornyos főkötőről fátyol lógott le, amely az arcot keretezte, és amelyet az áll alatt megkötöttek.⁴⁴

Kőváry László beszámolója szerint a fekete fátylat mind a kisasszonyok, mind pedig az asszonyok viselték. Mikor kimentek, a kisasszonyok a nyakukon elébocsátották, és a mellüknél gyűrűvel fűzték össze, ahonnan a csípő mellett hátravezetve hátrakötötték vagy csíptették.⁴⁵ A fiatalasszonyok ezzel szemben a fátylat a kontyra tűzték fel boglárral, az arc körül vezették, és a halántéknál szintén boglárral tűzték a hajhoz. Tehát a fekete fátyolt nem csupán a gyászban használták a fiatalasszonyok, ahogy azt Radvánszky a felvidéki példákából kiindulva megállapította.⁴⁶

⁴³ Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 8, 1-es leltár, 82-es irat, 1750. dec. 2.

⁴⁴ Varjú E. é. n., II. 497.

⁴⁵ Kőváry L. 1861. 51.

⁴⁶ Radvánszky B. 1986. 107.

A süveg

A női süveghasználatra két parafernumlevél utal. Annak ellenére, hogy ez a fejfedő nem lehetett gyakori a 17. és 18. században, érdemes megemlítenünk és leírunk. Récsey Annis fekete tafota nyuszt farkos lengyel süveget, killyéni Székely Erzsébet pedig zöld bársony nyestes süveget vitt férje házába.

A kesztyű

A 17. és 18. században a téli viseletek közt felbukkan a kesztyű is. Apor Borbára 1655-ös kelengyéjében már megjelenik: *Egü zöld Aranjas tabit kesztő, aranü czipkevel, fekete rokauul premezet*. Míg killyéni Székely Erzsébet is még csak egy pár nyestből készültet, alsócsernátoni Bernáld Krisztina pedig szintén csupán egy pár nyuszt kesztyűt vitt férjhez, a 18. század vége felé a kesztyűk számának növekedését figyelhetjük meg. Bár csak néhány hozománylevélben találkozhatunk velük, de annál nagyobb számban: a papolci Bede Judit 1786-ban kelt kelengyéjében a két pár ujjas és egy pár ujjatlan irha kesztyű mellett a *veres selyem kar-kesztyű* is megjelent. Kézdivásárhelyi Rátz Mária szűkös hozománnyában úgyszintén négy pár kesztyű szerepelt.

Az ékszerek

Mivel, amint említettük a bevezetőben, az elemzett korszak háromszéki kelengyéi csak ritkán tartalmaztak földeket, a potenciális földvásárlásra a szülők legtöbbször ékszereket adtak lányaiknak.

Háromszéknek nem sok ötvöse volt az említett korszakban. Így az arany- és ezüstneműt brassói vagy távolabbi ötvösökkel készíthették.

Tekintettel arra, hogy az ékszerek nem sok ismétlődést és hasonlóságot mutattak, alaposabb elemzésükre nem térünk itt ki.

Jegyruha, szerelmi ajándékok, menyasszonyi ruha

A hozománylevelek a lánynak szánt vagyont tartalmazták, tehát néha bekerült ezekbe az a jegyajándék vagy szerelmi ajándék is, amelyet a lány vőlegényétől kapott az udvarlási periódus alatt. A ritka ilyen jellegű példák közül ki kell emelnünk killyéni Székely Erzsébet 1718-as kelengyejegyzékét. Ez két példányban maradt fenn, az egyiket Barabás Samu közölte a *Székely Oklevéltár VIII.* kötetében, a másik lista a sepsiszentgyörgyi levéltárban rejtőzött. Mivel e második összeírást a Székely Erzsébet férje végezte, egyes tételek mellé bejegyezte, hogy ezt ő adta a lánynak, és azt is, hogy az udvarlás mely periódusában. E szűkös információk mégis fontosak abból a szempontból, hogy rávilágítanak egy korszak szerelmi ajándékaira.

A jegyruha ezek szerint a következőképpen nézett ki: *Egy veres Kamuka Szoknya Velentzei Sellyem Kamukabol allo, szeles elegjes kötes rajta, Vallastol füzeivel, karmasin szín elegjes ezüst fonallal, ezüst Kapots rajta, magam Jegjbe adtam.* A ruhához a bejegyzések szerint lábbeli is járt: *Egj Karmasin szín ezüstel kötöt Cszima en adtam jegjbe.*

Az ajándékozás szokása nem korlátozódott a jegyváltás periódusára. Ezt bizonyítja a következő bejegyzés: *Egj pár Fülben valo Cseh gjemantos, en vöttem Matkas koraba.*

E néhány apró bejegyzés egy olyan kor jegyajándékairól számol be, amelyre vonatkozóan háromszéki adataink nem nagyon vannak. Apor Péter leírásából tudjuk viszont, hogy a lány a jegybe kapott ruhát a nászéjszakát követően ölthette magára. Ez az ajándék tehát a szüzesség elvételéért járt a lánynak, ez a szokás sok más nép házassági rítusai közt is fellelhető.⁴⁷ Gondoljunk csak a németek Morgengabe-jára, amellyel úgyszintén az elhálást jutalmazták meg.⁴⁸ A jegyruha minimális értékét a Székelyföldön törvény szabta meg. Ez az 1555. április 28-án Székelyudvarhelyen megerősített törvénycikk kimondta: „Székely földön a nemesek között való jegyruha 24 forint, a lófő székelyek között való jegyru-

⁴⁷ Lásd Ghişulescu, C. 2004. 189–193.

⁴⁸ Néprajzi Lexikon, *hübér* szócikk.

ha 12 forint, a darabont székelyek között való jegyruha 6 forint, a paraszt székelyek között való jegyruha 3 forint.”⁴⁹ E szabályozás ellenére a jegyruha mértéke általában attól függött, hogy mekkora hozományt ígértek a lánnyal.⁵⁰

A jegyruha mellett az esküvőkor használt viseletre is van egy szűkös információnk a 18. századból. 1743-ban tanúvallatást tartottak Alsócsernátonban a Bernáld Krisztina kelengyéről. A vallatók arról akartak meggyőződni, hogy az a parafernumlevél, amelyet Bernáld Krisztina váláskor felmutatott, és amely alapján vissza akarja igényelni a hozományát, tényleg átment-e a férj kezébe, vagy pedig csupán ígért nászadomány maradt. Bethlen Borbára tanúvallomása a kelengyéről így hangzik: *...ezen listában meg irt arany műveket, eötves és gyöngyös portékákat magam kezemmel raktam az asztalra, én is öltöttem fel beléjük Meny Aszszonyfnajk Bernáld Kristina Aszszonyt, ugy a Karmasin szín Bársony szoknyába is, sőt még a gyöngyös főkötőt is én magam adtam a Nyuszoljo Aszszonynak.*

E rövid tanúvallomás tehát azt jelzi, hogy a 18. században a menyasszonyi ruha minden bizonnyal a lány kelengyéjének a legdíszesebb ruhája volt, függetlenül annak színétől.

Rövid összegzés

Mivel e sorok írója nem tekinti magát viselettörténésznek, nem célja az alapos összegzés. Mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy a háromszéki viseletkultúra a 17–18. században szervesen beilleszkedett a viseletek magyarországi és erdélyi képébe. A magyar viselet ebben a korszakban kezdett egyre inkább kiszínesedni, és a 18. század második felétől jelentek meg vidékünkön azok a háziszóttas anyagok, amelyek kedvező feltételeket szabtak a népviseletek kifejlődésének. Elemzésünk periódusa tehát átmeneti korszaknak tekinthető: a viseletdarabok legnagyobb részét még idegen kereskedőktől vagy a környékbeli céhes mesterektől vásárolhatták. Korszakunk végére már számos olyan ruhadarab jelent

⁴⁹ Szabó K. 1876. 125.

⁵⁰ A románoknál ugyanebben a században a jegyruhának általában a hozomány 30%-át kellett kitennie. Ghiculescu, C. 2004. 191.

meg a kelengyékben, amely egy fél századdal később már a sajátos háromszéki népviselet részét képezte: gondoljunk a zabolai prémes-bojtos kendőkre vagy a bundalájbikra, az egy parafernumban már megjelenő csíkos szóttésre stb.

Tudjuk, hogy a falusi kisbirtokos nemesség életmódja nem sokban különbözött a helybeli lovas katonákétól vagy gyalogokétól. Korszakunk végén az elemzett hozománylevelek egy része kezdetleges összeírást ad a helybeli viseletformákról is. Sajnos, a listaírók nem tartották elég előkelőnek ezeket a házilag készített ruhadarabokat, így ezek nem kerülhettek tételenkénti részletes leírással a 21. század olvasója elé. Nem tudhatjuk például, milyenek lehettek kantai Endes Éva azon javai, amelyekről az összeírók ezt jegyezték fel: *Ezeken kívül még maga keresete vagyon holmi apros font szót Dolgok, mellyeket maga munkája gyanánt adnak a szülei úgy mint ingeket, ing allyokot, kendőket s több aféléket.*

A háromszéki népviseletek kialakulása a következő száz esztendő hozományleveleiben sikeresebben elemezhető lenne, viszont ez az anyag még további gyűjtéseket, és hosszadalmasabb feldolgozást igényel.

Irodalom

APOR Péter

1972 *Metamorphosis Transylvaniae azaz Erdélynek változása*. Budapest. (Első kiadás 1736.)

CSEREI Farkas, Nagyajtai

1800 *A' magyar és székely aszszonyok törvénye*. Kolosvár

FARAGÓ Tamás

2000 Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben. Társadalom*. VIII. Budapest. 393–483.

FÉL Edit

1936 Magyarországi ujjatlan felsőruhák. *Néprajzi Értesítő* XXVIII. 1–4. 13–30.

FLÓRIÁN Mária

1993 Asszonyi magyar öltözet, 'mely válból és szoknyából áll. A XIX. századi magyar paraszti női öltözetek történeti háttere. *Ethnographia* 104. 1. 1–10.

FÖLDI András–HAMZA Gábor

1996 *A római jog története és intézicúiói*. Budapest

FRENCH, Valerie

é. n. A gyermek hatásának története: ókori mediterrán civilizációk.
www.jate.u-szeged.hu/~comenius

GÁBORJÁN Alice

1985–1988 Keleti elemek a magyar ruházatban. *Néprajzi Értesítő*
LXVII–LXX. 19–50.

1993 Néhány barokk elem a magyar népviseletben. *Néprajzi Értesítő*
LXXV. 65–83.

GAZDA Andrea

2003 Felső-háromszéki hozománylevelek elemzése. In: Dimény A.–
Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Három-*
széken. Kolozsvár. 58–73.

GAZDA Klára

1998 *A székely népviselet*. Budapest

GAZDA Klára–HAÁZ Sándor

1998 *Székelyek ünneplőben*. Színek és formák a székelyföldi népviseletben. Budapest

GHIȚULESCU, Constanța

2004 *În salvari și cu islic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în țara românească a secolului al XVIII-lea*. București

HASSZMANN Pál– KÓSA-SZÁNTHÓ Vilma

1976–77 Adalékok a XX. század eleji felsőháromszéki perefenum kérdéséhez. *Aluta* VIII–IX. 342–352.

HÖLLRIGL József

é. n. Magyar és törökös viseletformák a XVI–XVII. században. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. III. Budapest. 357–386.

KÓVÁRY László

1861 *A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejlődelmek korából*. Pest–Kolozsvár

MAINE, Henry Sumner

1988 *Az ősi jog*. Budapest

NAGY Géza

é. n. *A magyar viseletek története*. Budapest

NAGY Jenő

1979 Szótörténet – viselettörténet. *Művelődés* XXXIII. 10. 27–29.

1993 Mente. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz. *Ethnographia* 104. 1. 11–56.

NAGY Sándor

1893 Régi divatok. *Székely Nemzet* IX. 13. 3.

RADVÁNSZKY Béla

1986 *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Budapest

REINSBERG, Carola

1993 *Ehe, Hetärentum und Knabenliebe im antiken Griechenland*. München

STURM, Anna Margaretha

1988 *Das Josephinische Leitbild der Frau in Ehe und Familie*. Wien

SZABÓ Károly

1876 *Székely oklevéltár II. 1520–1571*. Kolozsvár

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a 17–19. században*. Csíkszereda

TAKÁTS Sándor

1961 A magyar felimeg. In: Uő: *Művelődéstörténeti tanulmányok a 16–17. századból*. Budapest. 226–231.

UJVÁRINÉ KERÉKGYÁRTÓ Adrienne

1936 A Néprajzi Múzeum szabott főkötői. *Néprajzi Értesítő* XXVIII. 1–4. 30–41.

UNDI Mária

é. n. Úri és népviselet a barokk korban. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. IV. Budapest. 369–393.

VARJÚ Elemér

é. n. A magyar viselet a középkorban. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. I. Budapest. 327–354.

é. n. A magyar viselet a középkor végén. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. II. Budapest. 485–508.

A levéltári adatok forrásai

KÁLNOKI Susánna parafernuma

1633 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 36/184 – Apor család levéltára, Fasc. II/74.

APOR Borbára parafernuma

1655 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 36 – Apor család levéltára, Nr. 385, Fasc. III/134.

- HORANCZKI Georgine ládájának inventariuma
1681 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 65/9 – Szentiványi
Márkus-Deák család levéltára, Fasc. II. Dh. 21
- KIS Mária parafernuma, Papolc
1702 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 65/44 – Papolci Kis család
levéltára, 141-es leltár, 13.
- RÉCSEY Annis parafernuma, Kézdivásárhely
1712 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 74 – Cserey Emília kollek-
ció, Fasc. X, 88.
- SZÉKELY Erzsébet parafernuma, Killyén
1718 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 74 – Cserey Emília kollek-
ció, Fasc. II, 54–55.
- ANTOS Mária parafernuma, Tamásfalva
1728 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 65/14 – Tamásfalvi Thury
család levéltára, Fasc. I, 73–74.
- BERNÁLD Kristina parafernuma
1730 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 62 – Alsócsernátoni
Bernáld család levéltára, Fasc. I, 96–98.
- BERNÁLD Kristina parafernumáról való tanúvallatás
1743 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 62 – Alsócsernátoni
Bernáld család levéltára, Fasc. II, 88.
- BARABÁS Mária parafernuma, Albis
1749 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 74 – Cserey Emília kollek-
ció, Fasc. II, 56–58.
- KÖNTZEI Ersik parafernuma, Kézdiszentlélek
1755 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 52 – Köntzei család levél-
tára. Fasc. IV, 25.
- SZÉKELY Kristina parafernuma, Killyén
1774a *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 75 – A Sepsiszentgyörgyi
Múzeum dokumentumtára. Fasc. VI, 198–198v.
- KÖVÉR Judit parafernuma, Gidófalva
1774b *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 65/7 – Kun család levél-
tára, Fasc. III.
- DAKA Kata nászruháinak listája, melyeket nényétől kapott, Kézdivásárhely
1775 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 75 – A Sepsiszentgyörgyi
Múzeum dokumentumai, Fasc. VI, 217.
- BEDE Éva parafernuma, Papolc
1776 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 78 – Barabás Samu kollek-
ció, 17-es leltár, Fasc. II, 114.

- CSOMA Mária parafernuma, Gelence
1785 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 406 – Csoma család levéltára, 399-es leltár, 55–56.
- BEDE Judit parafernuma, Papolc
1786 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 78 – Barabás Samu kollekcio, 18-as leltár, Fasc. III, 64–65.
- RÁTZ Mária parafernuma, Kézdivásárhely
1788 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 75 – A Sepsiszentgyörgyi Múzeum dokumentumtára, Fasc. VII, 104–104v.
- ENDES Éva parafernuma, Kanta
1788 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 52 – Köntzei család levéltára, Fasc. IV, 170.
- FÜLÖP Judit parafernuma, Kézdivásárhely
1798 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 65/38 – Fülöp család levéltára. 131-es leltár, Fasc. II, 111–112.
- ANTOS Mária parafernális javainak visszaszolgáltatása
1799 *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 28 – Sepsi széki iratok, 2/105, 8.
- RÁKOSI Trésia parafernuma
18. sz. vége *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár*, F. 65/26 – Alsócsernátoni Beke család levéltára, 113-as leltár, 33.